

és nincs aki kieresztené véredet
az iszamos kövezetre nincs senki
magad vagy elcsapott prédikátor
lesajnált-csakazértis didergő éjek
vacogó nappalok váltják egymást
s az állat szemében tarka-rétes-
-homálya foszlik a félelem nem
érti nem értheti hogy egész lénye
olyan mint egy életrekelt hála-
pérez amit elfelejtettek ott hagyni
senki asztalánál

Határ Győző

MÍG ÉLT, CIMBALMOZOTT; MÍG CIMBALMOZOTT – ÉLT

Széljegyzetek Rácz Aladár életéhez – művészetéhez

Két ellensége volt. Az egyikről csak hallott, a másikat naponta sinylette.

Az egyik. Violet Gordon Woodhouse (1872–1959). A századelő angol zenei világának *Lilitje*: noha nem ő a női főszereplő, váltig kerülgeti az Édenkertet, és minden szem rátapad. Félarisztokrata, dúsgazdag; testőrtiszten/milliomoson/művészen/irodalmáron alul nem áll szóba senkivel. Parányi természetű, de olyannyira tudatában van mágneses hatásának, hogy egyszerre négy művésszel/tudóssal él egy fedél alatt, bár udvarába éjszakai vendégnek azt hívja be, akit akar. Szeretőinek felvonultatása káprázatos: Wilfred Owen, Bertrand Russell, Stravinsky, Kipling, Shaw – talán még Gyagilev meg Picasso is. Selyembe-bársonyba öltözik, egzotikus ruhakölteményeit – orientális bugyogóit-turbánjait-tollékeit – maga tervezi. Annyi az ékszere, hogy barátnőinek nem győzi elajándékozni; csak attól az egytől nem válik meg: van egy akvárium-fülönfüggője, melynek parányi medencéjében gombostűfejnyi igazi aranyhalacska úszkál. Noha művészetével bejárja a világot, jobban szereti, ha csupán a kiválasztottaknak játszhat palotaszalonokban – amilyen az övé is londoni palotájában. A Bloomsbury-körrel imádtatja magát, barátkozik Lady Diana Coopertól Virginia Woolfig mindenkivel, a két Sitwell fivér is odavan érte, Osbert úgy ír róla, ahogyan a megbűvölt kígyó írhatna a kígyóbűvölőről: Violet keze alatt „nem az a kisserű, ódon hangszer volt a klavicszembaló, aminek a XIX. század elhíresztelte: felduzzadt, megnőtt, és ami kicsendült belőle, maga volt az ifjúság zenei nagygyűttese”. Violet Gordon Woodhouse volt az első, akinek játékát fonográfhangereire vették, és aki csembalórepertoárját a barokk és a preklasszikusok remekeiből, Bach, Couperin és a két Scarlatti műveiből merítette.

S ez volt a lényeg – nem bizarr öltözködése, pazarlása, úti kalandjai, szerelmi szélei, amiről a világ alig-alig tudhatott valamit; hanem ez, amiről nagyon is tudott:

hogy Violet a klavicsembaló „utolérhetetlen virtuóza”, és hogy ő az, aki e régi mestereket előásta, leporolta, és régi fényében megragyogtatja a rokokó Couperint, a szilaj és szenvedélyes Domenico Scarlattit. Aladár fanyalagva mutogatta barna-sárga fényképét ennek a paradicsommadárra emlékeztető idegen nőnek, aki a régmúlt hátsó kiskapuján az ő világába behatolni nem átalott – de lemezét hallani sohasem hallotta. Ő volt az egyik.

A másik: a varsói születésű, elfranciásodott Wanda Landowska (1877–1959). Hallhatta, nem is egyszer és nem is lemezről: a Salle Pleyelben, ahol úgy kellett lefogni székén, hogy fel ne rohanjon a pódiumra, és rá ne borítsa a *clavecint* a hangszer koronázatlan királynőjére. Ha megvette is lemezeit, csupán azért, hogy sorra elemezze és „megcáfolja” a felfogás hitelességét, de már a cimbalom mögül és *baguette*-tel a kézben (neki a cimbalomverőt magyarul haláláig *baguette*-nek hívták). Míg ő, Aladár, még árvalányhajas pörgekalapban és sujtásos álmagyar zekében mulatókban, orfeumokban játszott, Landowska már világméretű virtuóz volt, és azt merete állítani, hogy a preklasszikusok „spinétre” írott mesterműveinek tolmácsolására csak és egyedül maga a „spinét” hivatott. Honnan tudhatta volna, amit Stravinsky is belátott már, hogy a „spinét” soha nem érheti utol amaz őseredeti hangszert, amelyet már a Biblia is úgy emleget, mint *Jubál hangszerét* – hiszen a tollpengetős billentyűsor közvetítése helyett a *baguette*-en, a cimbalomverőn keresztül *közvetlenül* ömlik át a hangszerbe játszójának minden rezdülése, vére lüktetése, és ezt a *közvetlenséget*, legyen bár két- vagy háromemeletes a billentyűsor, és módosítsa húrjának rezgését akárhány pedál, semmiféle *clavecin* nem érheti utol – – –

Wanda Landowska. Ő volt a szeretve gyűlölt, a nagy fenntartásokkal csodált őselenség, az igazi. „Ki-ki ellenfelével méri és becsüli magát” – Aladár nem idézte a nietzschei mondást, és haláláig tagadta, hogy volt ilyen vetélkedés, vagy hogy ez a szembenállás valaha is megfordult volna a fejében. Bár annyi szent – ha *baguette*-je alatt társalogni kezdtek Couperin *madarai*, és Yvonne belesimulva-búgó zongoraakkordjai nyomán rászállt a teremre a szent áhitat, Aladár tökéletesen megfeledkezett kettejükről; átlépett az ő világába, az igaziba, amelyben nyomokban sem volt se Wanda Landowska, se Violet Gordon Woodhouse. Mint a tridenti zsinatra a szentlélek csendje – úgy szállt rá a pamlagokon, heverőkön végigülő háború előtti pesti társaságra Polihimnia megilletődött, szorongó, viharra váró csendje.

Aladárékkal először 1935-ben találkoztam: még csak „körülnézőben” jártak Pesten, hogy kiszimatolják lehetőségeiket, huszonöt év francia élet után Svájcban, Franciaországban csak nagyon tétován gondoltak a hazatelepedésre. Szondázó szándékkal pár hónapra hazalátogattak – maguk se gondolták volna, hogy itt ragadnak.

Fölöttébb különös találkozás volt. A VII. kerületben, az Akácfa utca 45. alatt ötemeletes szecessziós bérházban laktak albérletben, éppen szemközt szüleim szatócsboltjával, amely a 38. sz. alatt volt. A miénk a XIX. század hatvanas éveiben épült, s második emeleti legszebb négyszobásában Komlós úr lakott, az aglegény háziúr. A kaputól jobbra-balra egy-egy üzlethelyiség; balról Gartner kárpitosék, a műhely mögött udvari lakás (kis srác koromban tizennyolc éves, gyönyörű, égimeszelő Ilus lányukba, mint mindenki, én is szerelmes voltam); ebből a kárpitosműhelyből lett a mai Kispipa vendéglő. A kapu jobb oldalán volt a mi üzletünk – ma kigyönyörített iroda, felső emelettel, hivalkodó portállal. A földszint elég magas volt ahhoz, hogy emeletet szusteroljanak bele; ezt tette Édesapám is, amikor, szatócsboltjával a tönk szélén, feladta lakásunkat, és mi beköltöztünk az üzleti raktárba.

Betonpadlós, sötét helyiség volt, nehéz vasrácsos két ablaka a lépcsőházra nyílt, közvetlen szellőzése nem volt – örökké barkácsoló apám ezt az 5 x 5 méteres helyiséget cukrosládák fedelével felpadlózta – ez lett a „szoba”. Mellette a keskeny „konyhának” sarokkilépője volt az udvarra; primitív kiöntővel, az is volt benne – vízvételi hely, meg egy hátsó sötét empóraféle, csigalépcsővel, a mindenes szolgálónak (aligha sejtette hadirokkant apám, hogy ezen a maga barkácsolta kislépcsőn fog a fia éjszakánként felfelopakodni az ágyzugolyba, hogy teherbe ejtse a visszafojtott lélegzettel elélvező hadjonokat).

Cudar élet volt, reggel-este átrendezés/ágyazkodás, csak hogy elférjünk hárman. Késő este újságpapír ernyővel árnyékoltam el az ágyukat, hogy szegény holtfáradt szüleimet a fény ne zavarja; én meg az ebédlőasztalra helyezett rajztáblán hol a chartres-i székesegyház, hol a kölni dóm nagy léptékű metszeteit-portáljait rajzolgattam önfelédlt gyönyörűséggel, lévén, hogy életre-halálra belehabarodtam a gótikába. A fellángolás csak addig tartott, amíg fel nem fedeztem, hogy rajzkészségem rosszfélé mutat Hekaté hármas útján – hiszen a fiatalság csupa fellángolás, másik örök szerelmem a zene volt, s a muzsikát csak akkor „halasztottam máskorra”, amikor kiderült, hogy egyszerre a Műegyetemre meg a Zeneakadémiára járnai fizikai lehetetlenség. Így azután egy darabig azzal hitegettem magam, hogy – az igazgatóság kivételes engedélyével – Kemény Rezső tanár úr fasori palotájába ha eljáróghatok, akkor majdcsak felvergődöm a művészképzőig, és csak úgy, mellékesen, a hangszer virtuóza is lehet belőlem; hiszen ki ne tudná, hogy Leone Battista Alberti nemcsak jeles építőművész volt, muzsikus, polihisztor, hanem – futóbajnok is...

Életünk rendje volt tehát, hogy délelőtt, amikor szüleim a tele üzletben ide-oda rohangáltak, és a műegyetemi tanrenden épp akadt négy-öt órányi „lyuk”, a szoba az enyém volt; nyúzhattam a nyirettyút kedvemre. Annak viszont, aki a boltban nézelődött, ajtajáról ítélve a hátsó helyiség más, mint raktár nem lehetett.

Történetesen egy délelőtt épp a Bach-partitákat gyakoroltam, a *Chaconne*-t – melynek *arpeggióival* sehogyan sem sikerült elérnem azt a „zenekari hatást”, amire minden hegedűs törekedni szokott: félbeszakítottam, újra próbáltam – s ugyanakkor tévedt be, hogy napi bevásárlását intézze, a Rácz házaspár. Nyájas arckifejezéssel, földbe gyökeredzve, hosszan hallgatták a „raktárból” szűrődő hangfoszlányokat, előreengedték a tülekedőket, hallgatóztak-vártak.

Végül Aladár odafurakodott, oldalról elkapta a magas sarokfülkében trónoló, édes mosolyú pénztárosnő – Asszonyanyám – tekintetét, és megtudakolta:

- Ki hegedül a raktárszobában?
- Odabent? Nem raktár, hanem szoba. A fiam.
- Bemehetünk?
- Már hogyan mehetnének! Tessék, a pult mögött...

Elsőnek Aladár és mögötte Yvonne – ketten, a rohangáló segédet kerülgetve – a pult mögött beóvakodtak az üzletközépre, a nyitott szájú zsákrakaszok meg az ormótlan mák- és kávédaráló útegei közt rákerültek a raktárajtóra, és rám nyitottak. Rám csodálkoztak.

- Maga az, aki hegedül?
- Hát... csak próbálok, de nem megy.
- És mi az, ami nem megy, és miért nem...?
- Nem úgy, ahogy én szeretném.
- És hogyan szeretné?

– Mint a zenekar. Hogy úgy szóljon –
 – És akkor mit keres ez a ménkű rajztábla a szoba közepén...?
 – Szigorlatra csinálom, valakinek: albérleti munka. Jól fizetik; élni kell.
 – És „albérletbe”, másnak: nem hegedül?
 – Kitettem a cédulát az Akadémián. Vizsgázom helyettük – csekély díjazásért. Élni kell.

Yvonne és Aladár egymásra nézett, aztán rám, megint össze, megint rám. Ahogy arkangyalok bazsalyognak – úgy tudott az a hajkoronás cigánykép bazsalyogni. Szépek voltak, párizsias-elegánsak. Szép emberpár, gondoltam. Nagyot kacagtak.

– Mi olyan mulatságos?

Nem feleltek. A cigánykép hosszan nézett, rám bazsalygott; és ezzel a cinkos muzsikuskacagással mintha egyúttal megpecsételtük volna ezt az életreszólónak szánt barátságot.

Hozzá kell tennem: Yvonne kukkot sem értett ebből a párbeszédből; a maga introvertált módján fel-fellázadt ellene, és évek beleteltek, amíg az ország belesulykolta a magyart. Azért örültek meg nekem, és ez a kivételes, különleges kapocs váltig megmaradt: ahogy felfedezték, hogy –

– *Mais dis-donc, que veux tu, mais zoui: IL PARLE FRANÇAIS!*

Alighogy felfedezték nehezen titkolt titkomat – hogy beleérzelegtem magam a francia nyelv, az irodalom, a gall világ interpenetrálásába, és gyógyíthatatlan frankomán vagyok, örömük határtalan volt: a „sziget” voltam, akire nyelvileg kiléphetnek, akivel Yvonne megértetheti magát, aki kíséretésre-tolmácsolásra, apró fullajtárfeladatokra vállalkozik, hivatalba eljár, helyettük intézkedik, szaladgál, telefonál stb. Ez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy önfeledt tête-à-tête-jeikbe belemelegedve, időről időre ne figyelmeztessék egymást: „vigyázz, csacsi: *ért franciául*” – aminek komikumán ők mulattak a legjobban. Így hát eleinte én voltam a „tudod-az-a-fiatal-ember-aki-a-raktárban-Bachot-hegedül”: a mindenes jó barát, ki, ha kell, nyomban odarohan, és kiismeri magát a bennszülöttek dolgaiban.

Nem sok időbe telt, és Aladárt kinevezték a Nemzeti Zenede tanárának. Sorsa eldőlt, feladta albérletét, és én nyakamba vettem a várost, hogy Aladáréknak alkalmas fészket találjak. Találtam is, úgy, ahogy ezerszer a lelkemre kötötték, olyat, ami a világ elől bújhatnéjkjuknak megfelel. A VI. kerületben, valahol a Szív utcai jezsuita kolostortemplom táján lehetett, a zsúfolt-keskeny utcára jól emlékszem, a nevére nem. Egyike volt azoknak az ódon, másfél évszázados uzsorabérházaknak, amelyek még az Építésügyi Szabályzat előtt épültek; tüdővész-keskeny homlokzatuk mögött két-három hasítékudvar következett, a függőfolyosók („gangok”) tömkelegében minél hátrébb volt a lakás, annál nyomorultabb lehetett a lakója. Minden udvar végén poroló-állvány állt, reggelente éktelen szőnyegporolás dördülődzésére ébredhettek az otthon maradók, lift sehol, és a negyedikre vakoskodva kell felkecmeregni a leghátsó cselédlépcsők setétjén, ha történetesen az a szál tizenötös körte is kiégett. Itt leltem rá leg hátul-legfelül arra az „ideális” bújj-bújj-rekluzóriumra, ami alkalmasint a hátsó szárnyon keresztbe – titkos ráépítés lehetett (mosókonyha?), erre vallott a hihetetlen alacsony, 2,20 m-es belmagasság, hogy a hórihorgas vendég felpipiskedve megérinthette a mennyezetet, ami mindjárt bizalmas, lakályos jelleget kölcsönzött a hodályocskának – és persze ha hárman-négyen rágyújtottak, nyomban telement cigarettafüsttel. 5 x 8 méteres, négyablakos „nagyszoba” volt a szíve közepe a magasra dugott lakásnak, há-

lőszobával, szükségfürdővel és sírni való mellékhelyiségekkel. Itt voltam a tanúja Rác Aladárék élete első virágba borulásának, kivált amikor a Nemzeti Zenedét – Kodály jóvoltából – felcserélte a Zeneakadémiára, s annak tanáráként már viszonylagos úri-szegény jómódban élhetett. Ez a mindig füstös, alacsony „terem” lett a gyűldéje sok-sok, jószerével baloldali értelmiséginek, aki akkor a *la crème de la crème*-hez tartozónak számított. Szájról szájra szállt a híre e muzsikáló csudaszalonnak, az Akadémián a tanítványok is szétvitték, aki meg a nem muzsikáló zenerajongók csapatához tartozott, és a betű embere volt – az is idetódult, hiszen Aladárék „nyílt házat vittek”, nem volt szokásban a bejelentkezés.

Mondom, a dzsungeltávíró megtette a magáét, egyre-másra érkeztek „beérkezettek”, írók-újságírók, tanártársak, zeneesztéták, költők, korifeusok, lapszerkesztők, melománok, ismert nevek. Bálint Györgytől Szabolcsi Bencéig, Molnár Antaltól Weiner Leóig mindenki felvonult. A társalgás, lett légyen akár alacsony-, akár magasröptű, mindig színvonalas volt, a közbekottyanók úgy sziporkáztak, hogy leesett az állam: ehhez képest lassabban forgott az eszem kereke, ilyen „dörzsölt”, ilyen rutinos, ilyen szalonokban jártas a magam 21–22 évével nem voltam. Hamar háttérbe szorultam, és rám borult az az árnyék, ami a hátsó hencsereken a nagyokat hallgatókra ráterül: „közönségge” nyomorodtam, tátott szájjal hallgattam a naprakész élceket, a titkos jól értesülteket, a felkészült fejtegetéseket, rémhirt-reménysugarat, miegymást. S mármost hogy ettől megkeseredtem-e, összegyűlt-e bennem valamennyi *rancune*, a másodrendűség, a mellőzöttség érzése? Azt hiszem, nem. Nem pedig azért, mert mint kísérőbolygó, úgy tartoztam a háztartásukhoz, Aladárék számítottak rám, akire megújra, váltig szükségük lehet; és de meg azért sem, mert rendszeren e hosszú paláverekkel egybekötött, késő éjszakába nyúló házihangversenyek végén vagy egyike voltam az „ott maradónak” – vagy éppenséggel hármásban maradtunk; s ilyenkor Yvonne boldogan visszazökkenhetett anyanyelvére, és franciául felkérődzük-megemésztettük a hallottakat-történeteket. S utána hajnalban, zenemámorban hazabaktattam.

Nem amilyenek a fényképek/biográfiák mutatják, hanem amilyenek én láttam. Milyen volt Aladár kívül-belül? Először is: méltó a szemügyre vételre, a rajta való elidőzésre. Olyan kaliberű embernél, mint ő volt, a külső szorosan egybevág és összefügg a belsővel.

Amíg a vendégsereg összeverődött, lábát maga alá húzva ott ült törökülésben a nagy dívány közepén – vagy inkább lótuszülésben, mintha borobudori faragvány volna a templomfalon; de jöllehet az a hullám, amely a XII–XIII. században érkezett a szubkontinensről Európába, és a romaság etnikus alapanyagát szolgáltatta, napnál világosabb, hogy indiai volt, Aladár arckoponyája, fiziognómiája egyáltalán nem volt „cigányos”, kiálló pofacsontja inkább törökre-tatárra vallott. Kis-középtermetű volt, de nyurga és hallatlan hajlékony, ugyanakkor taglejtéseiben volt valami táncszerű: formás és harmonikus külső megjelenése teljes összhangban állt belső harmóniájával: csak a vak nem látta (a süket nem hallotta), hogy mindenről kész és kiformált véleménye van, és a tréfától a szentenciáig minden megnyilatkozása mögül kivillan kiérlelt világlátása. Mert gyakorta volt szentenciózus, de szerény derűvel, mintegy önmagát megmosolyogva (vagy mókás volt mórrikálással önmagát alakítva). Humorérzékét a politikának/politikusoknak tartogatta: szarkazmusa nem ismert tréfát, s ebben úgy volt baloldali, mint sokan, akik nem a német szociáldemokrácia másodfelöntésű kézikönyveiből, nem Mehringből és Lasalle-ból táplálkoznak (tán hírüket sem hallotta) – ha-

nem az enciklopédisták pabulumával szívta magába a francia forradalom életérzését, történelemlátását Montesquieu-től és Voltaire-től szerezte be.

Aki nem hitte volna, lépten-nyomon bizonyosságot szerezhette róla, hogy *így is* lehet: autodidakta módon egyetemi fokra felvergődni, sőt tovább – mert Svájcban, még a húszas években Aladár vasszorgalommal olvasott, és ha rendezetlenül is, fejében óriási ismeretanyagot halmozott fel. Igaz, modernekbe is bele-belenézett, és barátsága, összejárása a Margueritte fivérekkal¹ közismert volt (ne felejtjük el: Aladár 1910-ben érkezett Párizsba, Paul Margueritte pedig az 1914–18-as világháború utolsó évében esett el); de vonzódni igazában csak a XV III. századi francia felvilágosodás iróihoz vonzódtott, azokból idézett, azokat bújta, és azokhoz tért vissza, pihenésül, űzöttes óráiban.

Merthogy a lényegről se feledkezsem meg: bármi ostoba, utálatos és provinciális a szó, mai szóval „*performansz*” volt Aladár, a monológ mestere, és amíg a vendégsereg összeverődött, másfél-két óra hosszát bírta szusszal, és elméjének bőségszaruja nem merült ki. Míg e zsarnoki monológ tartott, felesége és nemtője, Yvonne, megigéző-lapossarkúan és azon saruszárnyas-nesztelenül ide-oda siklott, és feketekávéval kínálta, akinek még nem volt, eligazította az újonnan érkezőt, kabátot akasztott, illemhellyel kínált, illő helyére kalauzolta a vendéget.

Zsarnokinak mondtam? Jól tettem; mert *az* volt, az egyeduralmokodók joviális-felvilágosult fajtájából, akik a közbekottyantott élcet/aranymondást/kiegészítést hálásan veszik, új nekilendülésre serkenti őket, az összekacsintástól pedig egyenesen megtáptosodnak. (Azért is volt, hogy nem sok jövőt jósltam az ötletnek, és fölöttébb elcsodálkoztam, amikor a társaság több szenior tagja abban a rosszban törte a fejét, hogy „össze kéne ereszteni Aladárt Milán bácsival”. Hogyan? Füst Milán és Rác Aladár: két dudás egy csárdában? Két ellentmondást nem tűrő Zsarnoki Monológ egy fedél alatt? Tudom, másoktól hallottam, hogy az „összeeresztés” fényesen sikerült, a „stikli” remekül sült el; de mindez a háború után történt, s az már egy más történet.) S ha valaki rám kérdezne, mi volt Aladár tematikája, ha belekezdett: mi volt a „tudomány”? Csöppet sem jönnék zavarba: nagyon is előttem van mindenestül. Először is: akárhol kezdett bele, ha gúnyolt, ha magasztalt, mondandóit valami gunyoros gracilitással, olyan gesztusokkal kísérte, mintha minden egyes szó táncmozdulat volna. A hétköznapi sarát hamar lerázta, az aktualitásról mindjárt a *sub specie aeternitatis* nyergébe lendült: ha (nagy ritkán) odamutatott a falon Violet Gordon Woodhouse paradicsommadár-daguerotipjére – hát olyan köntörfal-as-körmönfont „magasztalásba” fogott, hogy azért Violet bátran beperelhetett volna hitelrontásért. Más ugyan nem merte volna bedobni, de ha fel-felmerült Wanda Landowska neve, a Hölgy tíz ujját megnyalhatta volna, Aladár olyan ditirambusba fogott; ám ha valami kifogása volt, az nem a landowskai utolérhetetlen művészetet érte, hanem a háza táját: a *harpsichord* soha nem is volt és nem is lehet az a hangszer, ami Couperint és Scarlattit a maga igazságában életre kelthetné. Amit ő, Aladár csinál: a *megszólaltatás*; amit (a hangsú-

¹ Paul (1860–1918) és Victor (1866–1942). Táborkok apjuk a francia–porosz háború elején, 1870-ben életét vesztette. A két katonatiszt fivér csakhamar megvált a hadseregtől, és az irodalomnak élt. Együtt írták regénysorozatukat az 1870–71-es eseményekről (UNE ÉPOQUE, LES DEUX VIES, LE PRISME etc.). Paul halála után emlékéit kegyelettel ápolta fivére, Victor, és még sokáig szellemi „társszerzőjeként” emlegette. Victor Margueritte 1922-ben a LES COUPABLES és 1925-ben a LA GAR ONNE című regényével közfelháborodást keltett, és bizonyos notoriétásra tett szert.

lyozottan utolérhetetlen) Landowska csinál: a *tolmácsolás*. Lévén a cimbalom: a zene szabad tánca; a klavicsembaló: a mankón való sántikálás.

Olyankor, amikor a belpolitika botrányai kerültek szőnyegre (és mind e panamákon elutálkozott a baloldal a maga előlegezett eszményi tisztaságában), vagy ha magasröptűseinkbe az ablakokon belesörömpöltek a világhírek, fenyegető felvonulások, határvillongások, háziháborúk, a Mussolini kiagyalta *prebelligerenza* – akkor a Monológ szentenciózussá vált, a francia felvilágosodás klasszikusaihoz menekült, s jóllehet emlegetni soha nem is emlegette név szerint a Szovjetuniót, hitt egy katartikus-utópisztikus „kibontakozásban” – melyet hogy megérünk-e, s meglátni vajon megadatik-e kinek-kinek személy szerint: előlött sóhajos generálpauzával siklottunk el. Még járta az angolszász eredetű közmondás, hogy omlettet se lehet tojástörés nélkül rittyenteni; a lényeg, hogy mi tojásfejúek ne legyünk a közelben ott, ahol éppen törik.

Ha viszont a világpolitika elkötetlen szálaival megfeneklettünk, és a Monológ (lát-szólag) zátonyra futott, akkor az Unszolás szertartása következett. Minden művész ismeri, nincs mit pironkodni rajta. A népes vendégseregéből valaki röpfohászként elrebegette Aladár felé:

– Nem játszanál valamit?

(Mire Yvonne azonnal megmervült, letette a csészét-kávét-kanalat; és lelkileg zenekészültségbe helyezte magát.)

Aladár:

– Én? Hogy játsszak valamit? Nem is tudom.

– De! De! Aladár! Ne mondja, hogy nem: *Mester!*

– ...Mert ezt az *Allemande*-ot még csak próbálgatjuk: nyers és kidolgozatlan.

– Csak azon nyersen! Az *Allemande*-ot!

– Ma nem vagyok se formában, se hangulatban: tegnap este görcs állt az ujjamba, ebbe, la, még most se állt ki belőle!

– Aladár! Ne tedd ezt velünk!

– A Svábhgyőről idáig kutyagoltunk, csak hogy halljunk!

– Budafokról!

– Nem bánom, ha lekésem az utolsó villamost!

– ...Meg az új *baguette*-em is: tegnap kötözgettem, szarvasbőr verő, még nincs kész. A régivel nem lesz jó, nem az igazi...

– Újjal-régivel: mindegy! Csak játsszál!

Aladár elveszett tekintettel élete párjára pillant:

– Játsszunk nekik...?

Yvonne már indul a zongorához; mire odaér, Aladár már mustrálja-válogatja a verőket.

Elrémülök a gondolatától is. Felidézi a múltat a nekromancia erejével, a jelenvalóság monumentalitásával, az érzéklés evidenciájával? Bátorságot meríteni időelméletekből a skót McTaggarttól, a magyar Posch Jenőtől – abból, hogy az időnek objektív realitása nincs?

Mert még ha a semmiig leszázalékolva igaz is az a bennünk perszeveráló, évezredek gondolat, hogy a hanghullámok még mindig „*ott* vannak”, zengnek-vibrálnak, jóllehet a terem, amelyben felcsendültek, már nincs is *ott*; olyan ez, mint az asztrofizika kvázárjai milliom fényévnnyire – tudva tudjuk, hogy csupán a *múltját* látjuk valaminek, ami *rég nincs ott*... Merjem-e? Megkiséreljem-e?

Soha nem házikoncert következett; hanem *beavatás*; *mesteriskola*; mintha valamennyien alig várnánk, hogy nekiüljünk a hangszernek, és verőt válogassunk.

A verőválogatás sokáig eltartott, magyarázattal kísérve: mi a kiváltázott előnye a fa kemény csupaszágával szemben; ez a szarvasbőr bevonatú mikor készült (tán még Lausanne-ban), az a bársonyverő, a pesti, még kísérlet csupán. Ha meglegelte az *igazit*, amely éppen *illett*, és elárulta titkos virtusát, Aladár végigszaladt a húrokon, és bemelegített. Aki addig nem csitult el, most maga is a leejtett gombostű hangját figyelte: figyelemfelcsigázó, várakozásteljes csend. A muzsikus házaspár pillantást vált, összebólint (némajáték):

(– Kész vagy? Minden rendben?)

(– Rendben. Kezem a billentyűkön. Kész vagyok.)

Már mindnyájan vadul nekiadnánk magunkat a felcsendülő muzsikának, amikor Aladár hirtelen ellazul, körülvillantja tatár mosolyát, és anekdotázni kezd.

– Ez a Domenico Scarlatti, a „Nagy” (bár a papája is elég nagy volt, a „Sándor”, mert az magyarul, Alessandro), mondom, a „Nagy”, akit Nápoly-szerte *il Mimmónak* becéztek, a jópálfenéje se tudja, miért, nincs itt olasz szakos? Mindegy. Szóval. Hogy ez a Domenico, a miénk, vagy hatszáz szonátát írt össze hangszerére, a klavicsembalóra, és ki is adta, ESERCIZI PER GRAVICEMBALO címmel. Hát nem csodálatos? Ő még *gravicembalónak* mondja a klavicsembalót, ami tulajdonképp az ősi psalterionnak, vagyis hát a mi *dulcimeriünknek az elrontása* – ha ismerte volna a cimbalmot, nem arra, hanem *erre* írta volna azt a hatszáz szonátát, és akkor nekem se kellene vesződni az átírással... No de *passons outre*. Most Couperinbe vagyunk belehabarodva, akinek több esze volt, mert azon nincs mit átírni, szinte alig. Ezt a *Sarabande*-ot? Világért se: nem *játszom*, csak megmutatom –

(*belekap, játssza; fülével ráhajol a hangszerre. Valami „nem tetszik” neki, újrakezdi. Megjátssza, hogy „belezavarodik”, és mókásan abbahagyja*)

– ezen most dolgozunk, még nincs egészen kész –

(*szemjáték, suttogás félhangon franciául: konzultál Yvonne-nal. Yvonne indítványoz, mint aki tudja, hogy úgyse hallgatnak rá. Aladár önfeledten bele-belekap a húrokba: konzultál önmagával, de mondja is:*)

– Legyen a *Courante*? Vagy inkább a *Sarabande*? A *Gavotte*-ot ismerik, szavazzassuk meg őket. Akarjátok? Nem? Akkor a *Musette*? Jó, legyen a *Musette* – – –

(*Yvonne kottát cserél, hamar előkapja, odalapoz a Musette-re. Nekiadjuk magunkat, de csak hamar kiderül, hogy nem házihangversenyen, hanem mesteriskolában vagyunk; és a muzsika színes szalagját hűségesen követi a kommentár másik színes szalagja, amely amazzal összefonódik – szétvállik, összeér*)

– De halljátok ezt, halljátok is? Ez a basszus alatta, ami brum-brum-brum-brum, végigbrummogja: mi ez? Hát mi más volna? A *bőrduda*! Mert ez ilyen dudálékos:

(*fokozza a hatást: megállusztrálja, hogy a bőrduda alatta milyen. A mennyezetre, majd afölött az égbe néz, homlokát ráncolja. Hirtelen abbahagyja – Yvonne tanácstalanul követi. Aladár:*)

– Nem erre való. Ez a verő. Kivonni a forgalomból. Nem addig, amíg újra nem bőrzöm. Hát verő ez? Egy az elsők közül, még Svájcban amit akkor ahogy lehetett: a fája se, nehéz is, meg ahelyett, hogy dudamód brummogna, azt mondja, pluttly-pluttly-pluttly. Másikat nekem.

(*Egy tétova hang megkérdi, hány verője van. Csak az kell, lovat adni alája: Aladár máris lelkenedezve magyarázza, mikor-miből-hogyan; miért nem veszi a boltban. Maga csinálja; cipőt, villanyfőzőt, bútorhuzatot maga javít, hiúrt maga sodor, verőt is, maga, mind, már az ötvenedik-*

nél tart, mert semmit el nem dob, eldobni vétek. Mutogatja kajmós verőit, hirtelen kikap kettőt, és „bemutatót” tart, végigveri glissandóit a húrokon: eszményi Couperin-verők. Újabb szemhunyorítás, meghitt tanácskozás suttogvást, franciául, Yvonne-nal a zongoránál:)

– Akkor melyiket? Legyen a L'ARLEQUINE? A LES TRICOTEUSES? Legyen, amit te szeretsz, a LES SATIRES CHÈVRE-PIEDS?

(Úgy kérdi, hogy egyúttal bele is kap, de két taktus után abbahagyja.)

– LE COUCOU? LES OISEAUX? Az egyik ahogy mondja a magas ágon: trram para plim plim plim! Mire a másik alul, az ágról felszól: trrim buru bram bram – (a témából idéz, és játssza is, de Yvonne zongorája néma marad. Elbizonytalanodik:.) – Akkor mégis? Maradjunk a LES TRICOTEUSES-nél?

(Yvonne odalapoz, és a KÖTÖGETŐK-nél a kottát széttárva – a billentyűkre helyezi ujjait. A cimbalom felindítja a koncertáló szólamot, már-már házikoncert közönsége leszünk, de azért mérget vehetünk rá – a „mutatvány” tovább tart. Bár játssza folyamatosan, nyolc taktus után Aladár meg nem állhatja, hogy ne kommentálja:)

– Halljátok ezt? De halljátok is?... *Les commères! Les bonnes femmes!* A jóasszonyok, ahogy ezek szomszédolnak! Összeülnek, kötögetnek, és közben triruli rulluri trituli tititi! Az egyik jóasszony azt mondja: triruli rulluri! A másik rámondja: triluri tititi! „Ezt itt vettem hatjával!” „Én meg ezt, belefőznilálnak, fél piculáért!” „Gyöngyömtyúkom!” „Az enyém kendermagos!” Kofák ezek, vásári kofák! A rondája! Egyem! Hát nem zabálnivaló! Trécselnek! De még ha csak trécselnének: be nem áll a szája, a pofája a rondájának! Triluri rulluri triluri tititi! tututu! tatata! – – –

(Aladár belelendül, és innen kezdve nem tudni, meddig tart Couperin, és hol kezdődik az invenció: se vége, se hossza a cifrázatoknak – fioriturának-acciaccaturának, mordentnek, trillának. Elragadtatottan improvizál: „Változatok Couperinre” – spontán átírja. Átadja magát a hangok árjának, és egyszeribe, ég felé fordított arccal, átszellemült ábrázata Nagy Szent Teréz Bernini faragta EKSZTÁZIS-ának és egy cigányra fájó tatárnak a keresztezése lesz; innen kezdve nem kommentál, csak játszik. A baráti vendégsereg a pamlagokon megbűvölve követi a képet a trécselve kötögető jóasszonyokról, ahogy Couperin keze nyomán kottafejékké kövült, és Rác Aladár ahogy látomássá kibontotta.)

– – – Felidézni a múltat a nekromancia erejével, a prezencia lenyűgöző hatalmával, az érzékletesség legyőzhetetlen meggyőzésével – ahogy szemtől szembe vele, minden érzékünk tanúságtételével vitába szállni eszünkbe se jut: hogy úgy legyünk ott, mint mikor ott vagyunk? Elrémülök a gondolatától is.

Nem sikerült bátorságot merítenem sem a skót McTaggart, sem a magyar Posch Jenő időelméletéből – abból, hogy az időnek objektív realitása nincs. Nem inkább úgy van-e s úgy igaz, ahogyan Nagardzsunától Aksapadáig, a „Szemlábúig”, Sankharától Husserlig annyi sok bölcselő véltén-véli és fennen hirdeti, hogy semminek sincs objektív realitása – s akkor tán annak a vendégseregnek sem lehetett objektív realitása: valamennyien az én *fantazmám*, az én képzelgése, Aladárék vendégszerető fedele alatt...?!

Hadd egészítsem ki Aladár vázlatos portréját – limitációival.

Az egyik. A zene univerzuma oly terjedelmes és teljessége oly zsarnoki, hogy megeszi minden idejét annak, akit rabul ejt, s a hangszer virtuóza akar lenni („Lisztje” – aminek Saint-Saëns – „Paganinije” – aminek Stravinsky Aladárt nevezte). Nincs és nem is lehet ideje arra, hogy elolvasson *mindent* – hiszen magában véve már az is csodálatos, hogy Aladár annyit olvasott, amennyit a muzikológusok igen, a mesterségükkel jár, de muzikusok úgyszólván soha. Ám akármilyen tenger sokat olvasott és tenger sokat

tanult a francia felvilágosodás „filozófusaitól” – érdeklődése és tudása erre az írói körre szorítkozott. Egybelátta őket valami soha volt, csudálatos, népes „Szent Családban”, s ha tudott is Rousseau és az enciklopédisták háziháborújáról, családi „kocódásnak” tekintette, amely a múltnak megszépítő messzeségében már rég elsimult.² Pedig Párizsban, Victor Margueritte révén belekerült az irodalmi élet egyik, balra ki-kilengő *pléiade*-jába, műveikről gyakorta füllenthetette, hogy „olvasta”, oly meggyőződéssel, hogy maga is elhitte; de írásaikba csak bele-belekapott. A líra? Költők és költészet egyáltalán nem érdekelt, és ha volna a fülnek „vakfoltja”, hát az ő – irodalomra oda-hallgató – fülének ez volt a „vakfoltja”. A költészetet ignorálta, lett légyen a magyar vagy a francia.

A másik – mely ebből némileg következik.

Schopenhauer-imádata. Úgy imádtá, hogy sort sem olvasott tőle; de „elmesélték” neki udvarló csodálói. S nem is az volt a döntő érv, hogy akárcsak ő, Schopenhauer is csupa részvét volt a szenvedő világ iránt, s akárcsak ő, irtózáttal fordult el az „Anyatermészet” kannibál körforgásának, kiméletlen önfelzabálásának poklos látványától.

Hanem egy kép.

20 x 30 cm-es kis olajkép lehetett, ismeretlen festőtől: úgy vehette tán Párizsban, a bolhapiacon, mert csak ránézett, és beleesett. Nyomban ráismert, a portré senki más nem lehet, mint maga Schopenhauer, a hasonlatosság – a „ráismerés” hitelesítette. Műkedvelő mázolványnak néztem; XIX. századi öltözékben, redingot-ban, ingmelles-nyakfodros, kopasz koponyatetős, őszülő nagy barkós öregurat ábrázolt: megtört tekintetével épp elgyászolja a világot, s vagy éppen abba hagyta, vagy rákezd a sírásra. Aladár – valahányszor leakasztotta a falról, és dédelgetve mustrálta (mert nemcsak a képet, megindultságát is közszemlére tette, amilyen extrovertált volt) – maga is közel járt hozzá, hogy kibuggyanjanak a könnyei:

– Schopenhauer – mutatta oda imádata tárgyát – a kevesek egyike. Ő tudta, hogy a világgal mi a baj! – sóhajtotta, és visszatette kegytárgyai közé.

Igaz, volt másik ilyen kegytárgya is, egy Rousseau-rézkarca, amely az „isten Jean-Jacques-ot” a magányos sziget közepén ábrázolta, ahova utóbb temették.³ Ezt is könnyekig megindítóknak találta, és úgy azonosult a rézkarca felírásában szereplő *Promeneur Solitaire*-rel, mintha a másik Magányos Sétáló lenne abban a pergolás-filagóriás műpagonyban; valamennyit minden bizonnyal olvasott tőle, de sem az ÉMILE-re, sem az HÉLOÏSE-ra kötve hiszem, hogy lett volna ideje. Alpári blaszfémia, ha valaki azt hiszi, hogy ez nála a cselédromantika sírékonysága volt. Más volt ez Aladárnál, egészen más; egyfelől a szünös-szüntelen felzaklatottság, amelyet jól ismernek a zene univerzumában élők, és kevesen kerülnek el, hiszen az idegeiken járnak; és másfelől az a hallatlan veleérző-beleérző-együttérző képesség, a hiperesztéziás szenzorokon beszűrődő világ megválthatatlan tragikumáé és annak majdnem roncsoló túlságai: Aladár az empátia kolosszusa volt, ahogy az abszolút morális lények és életszentség állapotában élő, madarak táplálta anakoráték lenni szoktak.

² Rousseau 1757-ben D’Alembert-hez intézett levelével (LETTRE SUR LES SPECTACLES) megvédte a jó genfiakat attól a tervtől, hogy a városnak színháza legyen, amely, úgymond, „*megmételjezi a lelkek természet adta vallássságát és romlatlan egyszerűségét*” – mint tette Párizs népével. Előszavában az *Ecclesiastest* idézi, melynek fulánkijával Diderot-t halálosan megsebezte. Azontúl kölcsönösen csak támadták egymást, s ezzel „az Ermenonville-i Remete” és az enciklopédisták közt a kapcsolat megszakadt.

³ Rousseau-t az ermenonville-i tó parányi szigetén, az Île des Peupliers-n temették el, de hamvait a forradalom alatt Párizsba vitték, és a Panthéonban helyezték el.

Kiket emlegetett? Ernest Ansermet-t, a karmestert és Jacques Dalcroze-t, akik buzditására kiszabadult az orfeumok-kabarék cirkuszi légköréből, és elkezdte Bach/Scarlatt/Couperin-stúdiumait; Stravinskyt, akit beavatott hangszerének furcsaságos anomáliáiba – hogy rajta csak ugrabugrálva lehet játszani az egyszerű hangsort. Hogy mint konzultálta a zeneszerző, amikor a RAGTIME és a RENARD cimbalomszólamait írta; sőt még azzal is megtisztelte, hogy a VALSE és a POLKA című zongoradarabjait átírja – zongorakisérettel – cimbalomra. Megvallom, ez a kettő volt a gyengém; és ha társaságunknak szabad volt szavaznia, lármás-szenvedélyesen váltig e mellett a két Stravinsky-remekléssel mellett törtem lándzsát.

– *Alors, soit* – adta be a derekát Aladár, ha összevillant a tekintete az enyémmel: – *il aime ça, le gredin. Pourquoi pas. C'est pour Victor qui nous jette des oeillades amoureuses et puisqu'il en est si engoué...* LA VALSE – – –

(Megvallom, bármi hihetetlen – alighogy a címét leírtam, beugrik a téma, és itt, könyveim közt ülve, Londonban: a Torbágyi útról már idicsendül a hangja, és én követem is, az utolsó hangig, úgy, ahogy Rác Aladár valaha a Farkasréten cimbalmozta.)

Hogyan láttam a feleségét? Yvonne Barblan (vagy Barblain?) jó két évtizeddel volt fiatalabb a férjénél. Tán gondolatlanul magasabb is nála – ezért is hordott örökké sarkatlan sarut, amivel az akkori túsarkú divatból kilógott –, ruganyos, nesztelen, sikló léptekkel osonó macskaféle, nagyon dekoratív, megigéző szép, kivált franciaságával, ahogy törte a magyart.

Am igazi lény meghazudtolta ezt az attraktív külsőt. Füttyült a divatra, ruhátára fél szekrényben elért, és alig változott; bár sohasem volt szegényes, és mindig ösztönös ízléssel válogatta össze szürkésbarnás, tört színű gönceit, amiket magára dobott. Örületes kizárólagossággal csak a zene érdekelte és Aladár szolgálata – ami ugyanaz volt. Ha hozzávesszük, hogy mint végzett hegedűművész nő akadt össze Aladárjával, és a kedvéért feladta karrierjét, szakított hangszerével, családjával, Svájccal, csak hogy zongorakisérőjéül szegődjék, és megossa küzdelmes életét jóban-rosszban, átvegye szempontjait, szemléletét, és apródja/kengyeltartója/fegyvernőke legyen, akkor már tudjuk, mi volt. Szent nő volt Yvonne, életszentsége vonta köré a vonzó megközelíthetetlen glorióláját; csak tisztelői lehettek, barátai csupán Aladáron keresztül, tudtával és jelenlétében. Barátnői nem voltak, nem is lehettek: s hiszen ha csak „ideje” nem lett volna rájuk...

A munkamegosztás hamar kialakult. Aladár fűrt-faragott, kajmós cimbalomverőket, a cimbalmon új hűrtámasztókat eszelt ki, intenzíven gyakorolt vagy intenzíven pihent. Yvonne intézte az intézendőket, a gáz- és villanyszámlát, a hatóságokat, a levelezést, a hangversenyirodát, a telefont, a bevásárlást, a főzést/varrást/mosást/vasalást, a zsákoló szenesembert, a soványka havi fizetés beosztását, és mindezt anélkül, hogy zongorajátéka rovására menjen.

Mint tökéletes harmóniában élő házaspároknál lenni szokott, váltig egyet gondoltak, s ha előbb mondta ki az egyik a másik gondolatát – összenevettek; a „performansz” alatt Yvonne nem szólt, és rábízta férjére:

– Yvonne se gondolja másként – s azzal oldalt sandítva odaszól: – *D'accord? N'est-ce pas?*

A bizalmas baráttal persze a feleség is közbe-közbeszólt, hogy színesebb legyen a francia társalgás; s mit is mondjak, egymás szájából kapták ki a szót, ha vég nélkül Svájcot mesélték. Kispolgári mentalitását, csoroszlyaerkölceit, a prüdériát, a templomba járó szemforgatást, előítéletüket a nem svájciakkal – mint idegen fajú betolakodókkal – szemben; papjaikat; a gyalogsátánok teadélutánjait. Így tudtam meg,

mennyit kellett harcolnia Yvonne-nak, hogy „sült svájci” családja Aladárt beeressze-elfogadja; mindez félig sikerült vagy félig se, mert elhidegülés és hátat fordító hallgatás lett a vége. Kitagadás nem lett ugyan, mert levél Svájcból ha gyéren is, de jött, aztán végül elmaradozott, egyszer mégis jött, hivatalos és ügyvédi – s tán itt az ideje, hogy barátságunk „hiányszakaszának” történetére is rákerítsem a szót.

Valamikor a harmincas évek elején a pesti Operaház állóképben megrendezte Szi-nyei-Merse MAJÁLIS-át, és a színpadi műgyepen rézsút elhenteredő két fiatalember az előtérben Viktor és Aladár – az Olgyay ikrek voltak. Ez az operaházi *tableau* az egész magyar sajtót bejárta. Amikor ők a Műegyetemen lediplomáztak, én még gólya voltam; de mindenki tudott róluk, és tüneményes pályafutást jósoltak nekik.

Tudott róluk a *Jótársaság* című képeslap és maga a „jó társaság”; apjuk Olgyay Viktor, jeles képzőművész-illusztrátor volt, maguk az ikrek oly jóvágású-jóképek és oly látványos-egyformák, hogy az emericánás diákegyleti bálokon minden lányos anya sóváran nézte és jövődöbéli vejét látta bennük.⁴ Nem volt építészhallgató, aki ne hallgatta volna irigy elismeréssel az Olgyay ikrek szerencsését: nem kellett elmenniük irodába, bérabszolgának – alighogy megkapták és bekereteztették a lógó pecsétes építészoklevelet a *Nos Rector Magnificus* cirkalmas aláírásával, rögvést akadt szép megbízásuk, egy gazdag ember palotavillájához kellett dupla garázst építeniük, és ennek a hegyoldali garáznak a pompázatos megtervezésébe a lelküket beleadták.

Hogyne adtam volna bele én is a lelkemet, amikor nekem meg 1939 elején, alig hat hónappal a lediplomázás után kétszobás villa megtervezése, építésének levezetése akadt a horgomra! Az első és utolsó építészeti sült galamb volt, ami valaha a számba repült; s ez így történt.

1939 egy kora nyári napján váratlanul beállítottak hozzám Aladárék. Yvonne sugárzó arccal újságotla, hogy svájci örökséghez jutottak, a család is megenyhült, hívják őket, hogy néhány hónapot töltsenek velük, maradhatnak akár az év végéig. Más építész nem ismernek, aki muzsikus is, és könnyen megértethetnék vele franciául, hogy mire vágyanak, és akiben úgy megbíznának, mint bennem. A pénz – háromezer pengő – „megélni kevés, éhen halni sok”, minden építész ismeri ezt a kutyaszoritót: a szeretlen álmokhoz/elképzelésekhez, hogy „zeneterem” is legyen, és hálószoba-összkomfort is legyen, ennyi pénz édeskevés.

Addigra pompás, vadregényes telkük is került a Torbágyi úton (ma Rác Aladár út), és a kutyafuttában vásárolt telekre már másnap kilátogattunk.

Örömpesve ide-oda szaladgáltunk a meredek hegyoldalon, és tervelgettük Aladárék kacsalábon forgó „zenetermét”. Kiderült, hogy igazában elképzelésük nincs, fogalmuk arról, hogy akkoriban kétszobás családi ház építéséhez öt-hatezer pengő kellett, meg hogy a háborús hírek fenyegető légkörében naponta mennek fel a tégláarak, a munkabérek. Mindent teljességgel rám bíztak, a terveket is, a pénzt is – egy darabig baráti veszekedést komédiáztunk azon, hogy tőlük nem fogadok el egy fillért sem, ők meg rám akarták tukmálni a honoráriumot „úgy, ahogy dukál”; de valójában már alig várták, hogy itt hagyhassanak csapat-papot, és valamikor a vénasszonyok nyara táján

⁴ 1947-ben mindketten az Egyesült Államokba emigráltak. Valóban szép karriert futottak be, mindketten építészeti tanítottak a princetoni egyetemen, és Amerika-szerte számos középületet terveztek. O. Aladár 1964-ben meghalt, O. Viktor számos kiváló építészeti szakmunkát írt, melyek a princetoni egyetem kiadásában jelentek meg.

hazatérve Svájcból, egyéb dolguk se legyen, mint hogy álmélkodjanak rezidenciájukon és beköltözhesenek.

– *Qu'il soit une boîte à surprise!* Legyen csupa meglepetés!

– Megküldöm a vázlatokat! A beadványi tervet! Aláírásra! Muszáj!

– Süsd meg a beadványi tervet: eszedbe ne jusson! Semmit! *Pas de chichis!* Csak csináld!

– De levelet csak írhatok...?

– Csak amikor már épülünk! *De pas de photos!* Fénykép hozzá ne legyen!

Kikisértem őket a vonathoz, felraktam a csomagjaikat. És nyargaltam haza, hogy nekidülleszkedjem a rajztáblának.

Ha az Olgyay ikrek gellérthegyi dupla garázsához, műegyetemisták, el-elzarándokoltak, majd gondom lesz rá: *ez olyan lesz, hogy ennek a csodájára járnak...* Megtálosodtam.

Ahogy akkoriban az ugrásra kész „pre-poszt” modern, fiatal építészek Corbusier-t becézték: *Corbu* híve, tanítványa, megszállottja voltam. Fogpiszkáló oszlopokra ugyan nem állíthattam a házat, mert ahhoz tízszer annyi pénz kellett volna: teljes szélességében a mélység meredélye fölé kiugró erkélyt terveztem, melyre a „zeneteremből” ki lehetett lépni. A teremhez harmonikaajtóval összenyitható hálót csatlakoztattam, hogy a zeneterem annyival is nagyobb legyen. Ablaksor helyett – (ez volt a *pièce de résidence*) – nyolcméteres, függesztett *üvegfalat* terveztem, amelyet (titokzatos, rejtett fali szerkenyűvel) az épület teljes hosszában el lehet mozgatni, s ezzel koncertterem és háló, az egész laktér a nyári hónapokra afféle „nyitott-fedett terasszá” alakul át, és a ház belső terébe beengedi a kék eget – a szabad természetet.

Önelégülten legeltettem szemem a házacska távlati képein alulról, felülről, belülről, és nekiálltam a pallérterveknek. Abban is *Corbu* tanítványa voltam, hogy a csudálatos tengeri herkenyű további sorsával nemigen törődtem. Hogy a Farkasrét hófúvása, havas esője, szélviharai, fagy és hőség mit művelnek majd a házzal, hogyan kornyítják-koptatják-sarabolják és szedik darabokra – az már a tulajdonos baja. Ezer szerencse, hogy úgy, amint terveztem, soha nem épült meg: a görgőkön lógó üvegfal első dolga lett volna, hogy befagy, a sodronykábeles mozgatószerkezet kiugrik/besül/lerobban, mert csupa hibaforrás volt a szentem; ám én mit se törődtem sem az ilyen lappáliakkal, sem azzal, hogy a derék pallérok fejcsóválva teregetik-forgatgatják részletrajzaimat: ilyesmivel még nem találkoztak. Bíztam szerencsecsillagomban, és rettenthetetlen bátorsággal szétküldözgettem – vagyis ahogy akkoriban mondták – „árlejtésre bocsátottam” a költségvetést.

Megbízható kismestereknek küldtem ki – tudtam, hogy nagy cégekkel alkudni nem lehet. 1939. június végén jártunk. Augusztusban öt árajánlat közül válogathattam. Nem a legolcsóbbat hívtam el, hanem az okoska, idős sváb pallért, akiben megbíztam, és a háromezer pengős költségkereten még épp csak hogy belül maradt. Levélben értesítettem – övé a munka; augusztus végén megállapodtunk, hogy felugrunk a Torbágyi útra, és megkezdjük az alapárkok kitűzését. Távíratoztam Aladáréknak Svájcba: épül a ház.

S akkor történt valami – Rabelais szavával: S.P. Q.R., *Si Peu Que Rien* – szeptember 3-án Anglia és Franciaország hadat üzent a náci Németországnak, Amerika bejelentette semlegességét: kitört a második világháború.

Szeptember 4-i keltezéssel 5-én levelet kaptam az én sváb palléromtól: *vis maior* esete

forog fenn, árait nem tarthatja, s csupán a költségkeret harminszázalékos megemlése esetén kezd hozzá. Felcsöngettem ellenlábását, aki a legolcsóbb volt: ajánlatától eláll. A harmadik: a bizonytalan időkre való tekintettel egyelőre semmit nem vállal.

Hamuszürke arccal ültem rajzasztalom előtt, tanácstalanul bámultam az Üvegfal Elvonó Darálószerkezetének részletrajzait. Jó három hónap beletelt, amíg az építőipar első rémületéből magához tért, és rájött, hogy a háború Köztes-Európát nem érinti, és Magyarországnak csak konjunktúráját jelent; de addigra már itthon teremtek Aladárék. Újra az ódon bércaszárnya negyedik emeletére kellett hazatérniük, amit addigra meggyűlöltek: azt hitték, áll a ház a Torbágyi úton, már csak a bútorokat kell áthurcolniuk.

Megérzésem szerint a legrosszabbra gyanakodtak: szélhámos sikkasztóval van dolguk, kigyót melengettek keblükön. Patáliát csapni, dühöngeni, ügyvéddel fenyegetőzni, „jelenetet” rendezni – ez nem az ő formájuk volt; de még akkor sem enyhültek meg, amikor meggyőződtek róla, hogy pénzük hiánytalanul ott van a bankban, a meghatalmazás használatlanul visszaszolgáltatta a kezükben. Miért is bíztak egy tapasztalatlan tanoncban, akit csak tegnap szalajtottak a Műegyetemről...?! Yvonne – mintha minden szavát ő mondta volna – buzgón bólogatott, Aladár szemrehányt:

– Miféle háború? Svájcban nincs háború, Magyarországon nincs háború. Jó, tudom, valahol a fenében, messze, van; de itt nyoma sincs, az emberek mennek a dolgukra; ahova nézek, építkeznek. Miért nem áll a ház?

– Drága Aladár, ezerszer elmondtam töviről hegyire. A háború kitörése hírére a pallér azt mondta, hogy *vis maior* –

Yvonne összecsapta a kezét, Aladár felcsattant:

– Próbálta volna valaki nekem mondani, hogy *vis maior*! Nem hagytam volna magammal gorombáskodni. Úgy kiszidom, hogy amíg él, megemlegeti; megyek a máshoz, a harmadikhoz –

– Értsd meg, a háború hírére leállt a munka, megbénult minden építkezés –

– „Megbénult”? Ugyan?!... Hát az, amit a szomszéd üres telken kezdtek, amikor elutaztunk? Látom, már áll, pedig ötemeletes, bontják az állványokat. *Quelle saloperie. Dis-donc, toi*, mért nem mondod meg az igazat?! Elfelejtkeztél öreg barátodról, aki *le vieux con qu'il est*, gebedjen meg: elutaztál a babáddal a Balatonra, barátom, nagyot nyaraltál, és megfélekedtél arról az öreg hülyéről, aki vagyok, Svájcban; aki azzal hittegetem magam: épül már, beköltözhetünk –

– A Holdban éltek. Háború van –

– „*Van, van!*” Volt, van, mindig is lesz. De azért az emberek élnek, esznek, alszanak –

– Látom, nem akarod megérteni. Nem tehetek mást, itt hagyom a terveket, tégy velük, amit akarsz –

– Ne számárokodj, senki nem haragszik rád: magamra haragszom. Majd én megmutatom, hogy háború ide, háború oda, találok mesterembert, aki megépíti. Mert ha nem, sátort verünk az üres telken, és kiköltözünk a Torbágyi útra, cigányszokás szerint! –

– *Tais-toi, Aladár, tais-toi!* (Yvonne: Ugyan hagyd el.)

Aladáréknak igazuk volt: a politika „mikroklímája” – a „béke” tündéri közérzete tartósnak bizonyult, és az olyan apró epizódtól eltekintve, amilyen „a kassai bombázás”, közel négy évig is eltartott, amíg határainkat a háború lánvája körülfolta. Borbíró Virgil, egykori főnököm jóvoltából a Közmunkatanácstól hirtelen minden elképzelést meghaladó nagy munkát kaptam, egy várostervezési felmérést, amelyhez stábot kellett toboroznom, elkészítése évekre elhúzódott; nem volt sem időm, sem érkezésem,

s így sem a cimbalmot nem hallottam, sem a cimbalmost, sem zongorakísérő vetett árnyékát jó darabig nem láttam.

Másoktól, közös barátoktól hallottam, hogy Aladár meglelte pallérját; tervemről józanul lefaragták, ami „kivihetetlen”, a sok „ostoba moderneskedést”, a méreteket szerényebbre szabták, lapos tető helyett kontyos tetőt kapott, és megépült a ház a Torbágyi úti telek szakadékos peremén. Mire újra összeverődött benne a baráti kör, addigra én már államköltségen üdültem a katonai büntetőintézetek egyikében – Rác Aladárék nemigen gondoltak velem –, kis híja, hogy elkerültem a kivégzőosztagot, felségárulást, miközben a korszakról szóló gyilkos szatírám elkobozott kéziratát valahol a Palota boltíves könyvtárában olvasta a Főmagasságú Úr; pedig mindez még a béke „mikroklímájában” történt, teltek a pénzzel a tulipántos ládák, s szerte az országban áldott békesség honolt – – –

Las Cases SZENT ILONA-SZIGETI EMLÉKEZÉSEI-ben Napóleon hosszan fejtegeti az utánpótlás fontosságát, s alkalmasint e hosszú fejezetből szűrték le azt a Napóleonnak tulajdonított *mot*-t, hogy „minden hadsereg a gyomrán jár”. Hadd tennénk hozzá azt a helyesbítő kiegészítést, hogy „a gyomrán és a hímveszőjén”. Marquis de Sade tizenhat éves fejjel kezdte, tizenkilenc volt, amikor a hétéves háború végén leszerelt, de a német fejedelemségeket dúló franciákkal úgy beleszokott az asszonyok megerőszakolásába, hogy a végén a háborúzásban egyebet sem látott, mint isten küldte alkalmat a nőgyalázásra. Ebbe a katonaszokásba annyira belejött, hogy többé sohasem tudta levetni, második természetévé vált; ez lett írásainak igazi forrása, filozófiájának eredete.

Elévülhetetlen történelmi intézmény ez, a háború *jus primae noctis*a.

Sokunkon elúrhodott az a téves elképzelés, hogy csupán a szovjet hadsereg űzte velük ezt a játékot olyan előszeretettel, mintha az asszonyok megerőszakolása első számú hadi cél lett volna; pedig adott alkalommal minden hadsereg ezt művelte/műveli, a némettől a franciáig, a japántól az amerikaiig; a vezérkar vagy megszervezi a katonabordélyokat, vagy szerelmi szolgálatra fogja a megszállott ország asszonyait (mint a japánok tették Koreában) – vagy belenyugszik a fegyelem időleges felbomlásába: hadd ünnepeljék a fiúk a győzelmet úgy, ahogy győzelmet fiúk ünnepelni szoktak.

S noha még a fülembé cseng, ahogy Rákosi Mátyás az 1945-ös „első szabad” választásokon a csepelieknek a mikrofonba mennydörögte: „Nyolcvanszázalékos kommunista többségre számítunk”, a hatalom igazi birtokosai a látszat kedvéért hátráltak az agarakkal, és megengedték, hogy a kompárt vereséget szenvedjen: ismét „mikroklímában” találtuk magunkat, ötödfél évre élvezhettük az „üvegházi demokrácia” szűrtes napsütését. Alighanem minden irodalmár, festő, zeneszerző úgy emlékszik vissza ezekre az időkre, hogy ez volt legtermékenyebb korszaka: pedig már elközelt a visszarendezhetetlen („visszarendezhetetlen”?!) Fordulat Éve.

A Torbágyi úti házban helyreállt minden, a házihangversenyek, a sereglés, s mintha a háború sose ritkította volna ki a baráti kört, a tanítványok zarándokjárása... Azaz-hogy mégse minden, mégsem egészen.

Pedig emlékezetes nap volt, egy élet diadala, amikor '45 után Yehudi Menuhin autókaravánjával felkövetkezett a Farkasrétre, hogy személyesen keresse fel a Cimbalom Paganinijét.⁵ Se vége, se hossza nem volt a megkülönböztetett tiszteletnek, a hangszert

⁵ Beszámolómat róla lásd önéletrírásom második kötetében (H. GY. ÉLETÚTJA II. MINDEN HAJÓ HAZÁM. 11. fejezet, 161. o.).

demonstráló muzsikálásnak, a negédeskedésnek a tolmácson keresztül, aki voltam. És mégis...⁶

Senki Aladárnál ártatlanabb lélekkel, gyermekibb hittel nem várta a megszállókat – mert igazában Szabadító *Szótért* látott bennük; Yvonne is alig várta az első szovjet katonát. De megelőzte őket a hírük, és Aladár jónak látta, hogy környezetének legkedvesebb fiatal nőit a fürdőszobában elrejtse, és annak ajtaját elállítsa festett-cirádás nagy almáriomával. Mi vezethetett a nyomukra?

Hasztalan bizonykodott Aladár, hogy a házban egyedül él, és nincs senkije; az ukrán legények elrúgták a szekrényt, előcibálták az asszonyokat, és rájuk engedték a szakaszt. Már a harmadik, a negyedik szakaszig is eljutott a híre az „erdei háznak”, amikor feleszméltek, és elmenekítették a nőket, le, Pestre, a lerobbant hidakon túlra. De még azután is jártak a nyakára kalasnyikovval fenyegetőző ukrán kiskatonák, hogy kiköveteljék asszonyait, és hová tette, adja elő, aki volt, mert még ott a felkötőjük szaga, a szoknyájuk nyoma – – –

A háború előtti utópisztikus-balos elképzelések tornyos tündérvárai azon a végzetes napon vetületükre omlottak; ami a „felszabadítók” idealizált idoláiból maradt, az lövöldözve csörtető kannibál ármádia képévé torzult. Megutáltatta életemen át táplált eszményeit, elundorította az életkezdestől. Máig sem jöttem a nyomára, Aladár idegrendszere hogy tudta kidobni, szervezete kiizzadni ezt a traumát, s nem jött-e vissza az a nap, valahányszor a tekintete elgyalázott asszonyainak a kötényével találkozott. Aladár nem tudta, mit gondoljon, mire vélje: végképp kiábrándult a politikából, begubózott, visszahúzódott abba, amit – Duhamel-t oly gyakorta idézve – úgy hívott, hogy *la Musique Consolatrice* – a muzsikába.

A felvonulás fényesebb volt, mint valaha: Solymos Péter, Tóth Dénes, Major Ervin, Szervánszkyék, Szöllősy András, Mihály András, Szentjóby Miklós – zeneszerzők, muzikológusok, főiskolai tanárok, majd zenebolond irodalmárok; felcsábították Füst Milánt is, vagyis hát megrendezték a két fejedelem találkozását – „magam én” ennek az egymásra találásnak tanúja nem voltam.

Háború előtti „összezőrdülésünknek”, amely barátságunkat elfelhőzte, nyoma sem maradt. Valahányszor a Torbágyi úton megjelentem, kitüntető kedvességgel fogadtak. Yvonne nesztelen siklással szaladt a konyhába, és már a feketekávé is ott párolgott székemnél; de kevesebbszer, ritkán bukkantam fel, lefoglalt az írás, a műfordítás – a kenyérkereset és a pásztorórák hajszája. Nem ahogy szeretünk volna, hanem ahogy tudunk, úgy éltünk: megírta Vas Pista, elnézést a prózásításért: a Fordulat Éve utáni dögszürkeség már előrevetette árnyékát, arrafele mutattak a kirakatperek és arra az irodalom kíméletlen *gleichschaltolása*; az *Újhold*, a *Válasz* megszűnt, a *Magyarokat* átlopták a kommunisták táborába.

Csodamód, „kapuzárás” előtt még megjelent HELIÁNE című regényem – hogy kisvártatva egyenesen a zúzdába küldjék; és még hálásnak is kellett lennem a társutas költőnőnek, aki a hírhedt Könyvhivatalban titkon elirányított belőle és megmenett másfél tucatot. Aladáréknak is eldicsekedtem vele: pamlagközépi luggom-ülésben Aladár a neki dedikált példányt kézbe vette, végigpergette, körülsimogatta – és máris úgy kommentálta, mintha olvasta volna. Amit soha nem reméltem, s hogy más-

⁶ R. A. életének ezt az – eufemisztikusan szólva – kínos zökkenőjét részletesen megírtam már (uo.), és nincs hozzá lelkierőm, hogy még egyszer végigmenjek rajta.

nak rákerítette volna a szót – nem tudok róla; de pár nap múlva levelet kaptam tőle: maga írta.

„*Kedves Maria, ⁷ Viktor! – Mindent megérték, de nem helyeslek! Viktor, te még egy nagy gyerek vagy, azt gondolod, hogy rögtön király leszel, ha a könyved a kirakatban lesz!!!! Miután az én »könyvem«, azaz »könyveim« már nagyon-nagyon sokszor nem jelentek meg időre... és amikor már megjelentem, és... Liszt és Paganini lettem »egyszemélyben«, akkor még mindig árvalányhajjal és bőgatyában kellett lefényképeztetni magamat. Nagyon sokat tudnék papolni, de nincs rá türelmem. Majd ti is egyszer bölcsék lesztek az élet sok-sok misériája által, de addig is nem érdemlek lefogyni és különösen elrontani a környezet életét!!!! – sok szeretettel öreg Aladártok.*”

Hogy megérdemeltem-e a szerető megrovást? S hogy elegendő volt-e az azóta eltelt fél évszázad „*misériája*”, s immáron időnap múltával és egy életművel később „bölcsőbb” lettem-e? Milyen bölcs volt ő maga, s elértem-e az ő beavatottságát? „Az egyetlen eszmének élő aszkéták átszellemültsége és magánossága jutott osztályrészül” – írta róla Füst Milán első nekrológiájában (1958 áprilisában).

Nos, ha valaki nevetés, kétségbeesés, harag, indulatok nélkül megállja, hogy élet-hossziglani szemlélője legyen az emberiség *hihetetlen intellektuális igénytelenségének*, megőrizve rendithetetlen derűjét – és ez a bölcsesség jele, akkor bizonyára bölcs ember volt. A maga módján. Vajon hogy mit szólna ma, most, ha körülnézne, és látná, amit én látok? Hogy mint használják fel az értelmesezés, a „felvilágosodás” eredményeinek eszközhálózatát, gépparkját az obskurantizmusok térítő hadjáratára? Az értelem örök parazitája, az irracionális hogyan sütögeti pecsenyéjét az atommáglyák tüzenél? Hogy a felcseperedni képtelen közemberiség hogyan védeli a valláspótlékok, vajákosok, szubkultúrák, táltosok, sátántisztelők kancatejét, s hanyatt-homlok hogyan követ önjelölt messiásokat, akikről Cioran oly találóan mondja: „*Sauveur = forcenés qui croient en eux-mêmes sans vergogne*”⁸ ...?!

Aladárnak a bölcsélet ősforrása a francia felvilágosodás volt: *eredetiben* és nem kompendiumokból, hallomásból, tanári átszűrésben; és mentalitásom megformálásában nekem is ők adták az első lökést, az enciklopédisták – s ez volt közöttünk a mindig működő titkos kapocs. A másik: a zene szabadkőművessége. Tudok gorombán őszinte lenni, meg is vádoltak érte, kiméletlenséggel, de így igaz. Ha Aladár elhallgattatta feleségét a zongoránál, és invenciójának lobogása tetőzött, tudtuk mindnyájan, hogy most, inntova improvizál. Otthagytuk a preklasszikus zene régióit, és visszacsúszunk valahova, ami a cigányzenekarok cimbalmosának rögtönzéseire emlékeztetett: „cigányos” volt, pántlikás-pörgekalapos, akkordjaiban lapidáris és repetitív, melodikája témátlan ömlengés és fel-le viharzása a semmitmondó kromatikus skáláknak. A zeneszerzés demiurgosza távollétével tüntetett. Beharapott szájszéllel, udvariasan túrttem, és vártam a végét. Tapsoltam – de csak hangtalan félkéz taps volt ez az enyém.

Tudom, magának Lisztnek is volt ilyen eltévelyedése, franciául írta, ma könyvritkaság és kuriózum: félrefogása, amelyben a magyar zenét a cigányok muzsikálásában vélte megtalálni – Aladárnak is megvolt, vörös bőr szecessziós kötésben, s maga is tudta, mit tartson róla. Elnéztem zenei „atavizmusát”, és túltettem magam rajta: hiszen ezerszeresen kárpotolt érte – feledtette a *többivel*.

Hogy művészetének zsarnok időzsugorgatása mián tán soha egy soromat sem olvasta, és Milán bácsitól is – ha tán vitt is neki dedikált könyvet – alig-alig; hacsak in-

⁷ Első feleségem, *née* Fenyvesvölgyi Mária.

⁸ „*Dühöngő örültek, akik szégyentelenül hisznek önmagukban.*”

tuíciója „Harmadik Szemével” nem. Irigyen gondolok vissza rá, ifjonti szeretetem kései eláradásával; mert ami benne végképp megragadott, hogy testi valóságában csakúgy, mint emlékében, élet és művészet *öntvénye* volt; s hogy életéből és művészetéből *egységes remekművet* alkotott – ez az ő apoteózis. Míg élt, cimbalmozott; míg cimbalmozott – élt.

A napokban rábukkantam erre az adatra: ugyanabban az évben halt meg, mint Édesapám.

1958 kora nyarán Londonban, kartondobozban hozta a posta, ormótlan ónkupakot halásztam elő a gyaluforgácsból, s rajta a név és az évszám. Édesanyám kívánságára az övét összeöntöttem apám hamvaival, s most onnan néznek le rám, egy faragott, tabernákulumforma mahagóni kegyszekrényből, a könyvespolc tetejéről. De hol van Aladár...? S ez készítette Füst Milánt második nekrológja megírására: „*Mért telik meg könnyel a szemem, valahányszor rágondolok? Talán azért is, mert nemcsak hogy meghalt, hanem még el is égették, s így semmi, de semmi nem maradt belőle...*” Innen tudom, hogy a Farkasréti temetőben hiába keresném.

Azzal érdemelte ki tiszteletünket, mert „vesztett ügy” bajnoka lett volna? S úgy hát mégis Wanda Landowska spinétje lett volna az „igazibb”? Vagy Polihimnia neki ítélte a pálmát: a cimbalom és zengettetője tolmácsolta hívebben Scarlattit, Couperint, Bachot?

A zenebeszéd oly istenáldotta mesterei ők, akik ebben a *holtversenyben* üdvözülnek.

Csak valaki szűrná le utcahosszat az ő maga faragta cimbalomverőit, mind az ötvenet, a farkasréti Rácz Aladár úton – tudom istenem, hamar idő múltával fává terebélyesednének, fasorra sokasodnának.

Kántor Péter

GYERMEKDAL

A halál, az valahol messze jár,
sok teendője van, sokat kaszál,
és egyszer majd lekaszál engemet.

Ha elmúlik a tavasz, el a nyár,
üzen nekem a halál, megtalál,
rám hullajt egy elsárgult levelet.

Ne félj! ne félj! ne félj! – sűg a halál,
valaki széke mögé lép, megáll,
s megreccsen akkor az a szék, lehet.

Ki ül azon a széken? Senki már!
s a halál, az valahol messze jár,
de egyszer majd lekaszál engemet.